

„СРЕЩИ И РАЗГОВОРИ С ЙОРДАН ЙОВКОВ“

От частичните публикации, които бяха направени в периодичния печат през изтеклите две десетилетия, ние вече знаехме за литературните разговори, които покойният проф. Спиридон Казанджиев е водил с Йордан Йовков, и в общи черти имаме известни впечатления от тях. Обаче тези впечатления се основаваха на частично запознаване с текста и естествено имаха откъслечен характер. Ето защо излязлата напоследък книга „Срещи и разговори с Йордан Йовков“, която съдържа почти изцяло дневника на проф. Казанджиев (казвам „почти“, тъй като от него все пак са отпаднали отделни пасажки), иде сега да задоволи нашата любознателност и да ни въведе в духовния свят на един от големите български писатели.

Йордан Йовков, както се знае, не беше нито от особено приказливите, нито от особено достъпните. Той не изпаднаше лесно в откровения и не обичаше литературните изповеди. Затова трудно беше да се проникне в неговата творческа лаборатория и да се узнае каква е преценката му за хора, събития и книги. Тъкмо това определя и стойността на дневника „Срещи и разговори с Йордан Йовков“: той говори за факти и настроения, които не можем да почерпим от никой друг източник — факти и настроения, които осветляват някои много важни страни от живота и делото на твореца.

Проф. Казанджиев е бил един от близките приятели на Йордан Йовков. Той е започнал да дружи с него още по време на Първата световна война, когато бъдещият автор на „Старопланински легенди“ е служел като офицер на фронта. Тази дружба обаче, както се казва в предговора към книгата, става близка значително по-късно — през 1927 г., когато семействата на двамата започват да живеят под един покрив. От този момент нататък между тях започва едно духовно общение, което продължава до самата смърт на писателя (1937). При това общение проф. Казанджиев, както сам се изразява, започва да „открива“ Йовков — започва да прониква в своеобразната душевност на един творец, който се е отдал

на своето изкуство и живее изключително с проблемите на българската литература. Тогава именно у него възниква мисълта да си води записки за по-характерните изказвания на писателя. Така в продължение на повече от девет години (от май 1928 до октомври 1937) той прави стенографско резюме на всеки значителен литературен разговор, който е имал с него. Тези бележки именно съставляват книгата „Срещи и разговори с Йордан Йовков“.

„Разговорите си с Йовков — казва проф. Казанджиев в предговора — съм записвал непосредствено след срещите си с него, като съм гледал да ги предам по възможност с негови думи. Той не знаеше и не подозираше нищо за това. Аз не съм „изпитвал“ Йовков, не съм му „задал въпроси“, защото това би го усъмнило и изместило. Всичко записано е било казано спонтанно, самоволно и непринудено. Тъкмо затова може би то има и по-голяма цена“. И проф. Казанджиев е прав: тази книга привлича нашето внимание тъкмо с това, че ни дава възможност да се приближим до писателя непосредствено и да съдим за него въз основа на собствените му мисли, въз основа на свободната му лична изјава. Тя има стойност тъкмо затова, защото ни позволява да проникнем в неподправения вътрешен свят на човека и твореца чрез използване на онези мигове, когато той не е обременен от заплахата, че създава свидетелства за своята личност. Оттам и нейната достоверност, за която добросъвестността, старанието и доброта на проф. Казанджиев са само допълнително условие: тя не е написана под влияние на каквото и да било предвзета мисъл, затова е еднакво далече и от възхвалата, и от порицанието — тя е документ от първа ръка за един художник на словото.

Книгата „Срещи и разговори с Йордан Йовков“ е богата с фактически материал и дава възможност да се правят изводи и много насоки. Обаче тя е ценна преди всичко с това, че улеснява читателя да проникне в лабораторията на писателя и да си изясни по-добре някои страни от неговата творческа биография.

В една от сравнително ранните срещи

(21. IV, 1929) Йовков изповядва: „Не съм написал нито една работа, в основата на която да не стои действително преживяване. Имам добра памет, помня всичко. Почти всеки мотив отнасям в тоя пейзаж, дето съм бил, в тая среда, в която съм живял и която познавам. Вън от тях нищо не бих могъл да напиша“. На друго място (9. XII. 1930) той се доизяснява: „Анализам от свое лично преживяване, наблюдение или слушан разказ, но не оставам само при него. Търся след това друг, чужд опит, който стои в аналогия към моя сюжет, който е негов вариант или който допълва моя сюжет с нови подробности или изяснява някои моменти от него, и тогава го разказвам със сигурност и с правда във всяко отношение... Така като излиза от преживяното и го обогатява с опита на другите, чрез творческа преработка Йовков изгражда образи, които създават впечатление, че у него, както се изразил веднъж Елин Пелин (3. IX. 1930), „зад всяко лице стои жив човек“. Елин Пелин обаче казва това не в ласкателен смисъл и пояснява: „у него няма нищо измислено, създадено. А според мене това не е истинско изкуство“. Разбира се, авторът на „Гераците“ в служба отиша много далече: или е преувеличил значението на някои особености в творчеството на своя събрат, или се е поддал на лични увлечения. Това се потвърждава и от едно изказване, което Йовков прави по друг повод. „Разправяха ми — казва той, — че един добришки критик в някакъв си журнал в Добруджа, разглеждайки книгите ми, писал, че бил познавал дядо Давида (от едноименния разказ) в селото, дето съм бил учител. Описал съм го бил много вярно, същият бил и тъй нататък. Вятър! Нищо подобно. Такова лице не съществува. Друг един ми разправяше за турчина-нарцар в „Песента на козелетата“. И там героят не е действително лице“. Ще рече, в творбите на Йовков наистина „зад всяко лице стои жив човек“, но този човек не е снет от натура в една готова жизнена обстановка, а е обобщен и поетизиран, което значи — оформил се е в резултат на едно творческо пресъздаване. И ако все пак той създава впечатление на човек, когато сме виждали някъде, това показва, че авторът е постигнал онова внушение, което на всяко добро изкуство, което одухотворява художествения образ и го прави по-убедителен и по-близък на нас от реалните живи хора, които ни заобикалят.

Има обаче отделни случаи, когато Йовков наистина се придържа по-близо към реалните ситуации и у него могат да се търсят живи първообрази. Това, както показват някои страници от „разговорите“ му, се свързва главно с онези негови твор-

би, които са разрешени в хумористично-сатирически план. В случая става дума преди всичко за „Приключенията на Гороломов“.

Проф. Казанджиев казва, че единден (25. III. 1931) заварил Йовков в някакшното кафене „Цар Освободител“, в компания на непознат провинциалист, с когото разговаряли оживено и се смеели. След това провинциалистът си отишъл и те си тръгнали за дома. По пътя Йовков му казал, че непознатият бил бивш учител в едно добруджанско село и е същият онзи Петър, зетят на Арнаутин (кръчмаря), за когото се говори в „Приключенията на Гороломов“. След това, като се връща на разговора в кафенето, той добавя: „Разправа ми смешни работи. Получило се в село списанието от града, чели го и се познали всички тъй, както ги нареждам в кръчмата. Арнаутин (бабалъка му) бил още жив и сега, като тръгнал зет му за София, поръчал му: „Кажки, рекъл, на Йордана, да не се подиграва с нас“. Тук обаче толкова категоричният преди Йовков не оспорва приликата с първообразите — напротив, той говори за нея като неоспоримо и в думите му личи един тон на весела закачка.

Проф. Казанджиев обаче не се задоволява с твърдението, че Йовков излиза от преживяното. Като изтъква това вярно положение, той го оглежда от всички страни и забелязва в него една много характерна допълнителна особеност. За нея той говори на няколко места в своите бележки. „Йовков — казва проф. Казанджиев — е влюбен в своя живот, в образите на спомените си. Тях съзерцава в своите епически унасяния и към тях го носят лирическите му чувства. И защото в основата на всяка негова работа стои действителен спомен, то всяка негова работа носи сладкото чувство на спомена — все едно дали той е радостен или тъжен... Бягайки от настоящето, той е готов да отиде по-далеч и от своя спомен — към легендата на миналото“. И в един разговор с Йовков върху неговите усилия да мине върху драмата, той открито му говори: „Ти си винаги в миналото си, при спомените си. Когато речеш да се отвърнеш от тях, не се връщаш в настоящето, а отиваш в далечното минало, посягаш на неговите легенди. Също такава дистанция поддържах в твоите работи и по място: всичко отнасях в Добруджа, в един пейзаж, на едно място, в една околност. Тези разстояния по време и по място определят съзерцателното ти отношение към нещата и хората и те държат в оня епичен, примесен с примирителна лирика на миналото тон, който носят всички твои работи... И изведнъж искаш да минеш към драма. Разбира се, ще е трудно“ (12.

IX.1930). На тези думи Йовков не отвърща нищо — очевидно, той е имал съзнание за тяхната правдивост.

Твърдението на проф. Казанджиев, че по начало Йовков черпи от своя личен опит, като излиза предимно от „сладкото чувство на спомена“, сиреч като подчинява жизнения материал на една поетическа условност, намира потвърждение в най-характерните творби на поета и не подлежи на съмнение. И то обяснява не само трудностите, които писателят е срещнал в усилията си да се насочи към драматургията, а и редица други особености в неговата творческа изява.

Известно е, че Йовков е имал голямо желание да посети Добруджа след нейното присъединяване към Румъния, но се е боел. И се е боел не само от тогавашните румънски власти, а и от нещо друго, което в случая е по-важно. За това именно говори и проф. Казанджиев. „Бои се — казва той, — че ще намери земята и хората съвсем други — не такива, каквито ги знае. Всяко негово вдъхновение го носи нататък — там е пейзажът му, там са героите му, там е битът, работата и съдбата им. Цялата негова творческа личност, спомените и вдъхновението му се коренят там. Какво ще стане с тоя свят, ако сега го види друг? То ще бъде като да се събужда от някакъв сън, с който заедно ще пропаднат всичките му видения. Йовков се бои, че в такъв случай не би могъл да се върне към своето творчество“ (6. VI. 1929). И това опасение, че може да се накърни поетическият образ, който писателят си е изградил чрез спомените, се проявява не само по отношение на Добруджа — то е по-трайно и по-общо явление за него.

През 1930 г. Йовков обмисля един разказ, в основата на чийто сюжет стоел образът на негов дружинен командир от Балканската война. Според набелязания план, за да се разкрие основната идея налагало се покрай другото героят да мине през военнопленическия лагер. И ето че един ден Йовков случайно среща на улицата своя бивш дружинен командир, вече човек в напреднала възраст, който тогава живеел в провинцията. Като се излиза от това, което обикновено става, всеки ще помисли, че той се е възползвал от случая, за да обогати своите наблюдения и своя жизнен материал от самия първоисточник. Нищо подобно обаче не се случва — Йовков не пожелава дори да му се обади и обяснява защо. „Боях се — казва той, — че една среща с него може да тури кръст на целия ми разказ, в който той ще е героят. Аз искам да го нося в съзнанието си такъв, какъвто го помня и какъвто вече съм го съчинил. Цялата

тази илюзия може да се разруши от истинния човек, от гласа, от разговора му“ (20. XI. 1930).

И цялото поведение на Йовков е насочено към усилието да не прекъсне потока на спомена, да не накърни целостта на своя представно-емоционален свят. Той чистосърдечно признава: „Моят начин на писане е такъв, че всяка друга работа от страни би ми попречила“. И по-нататък: „Аз си живея с нещата и героите непрекъснато, не мога да се откъсна от тях и всяко изместване ме туря в тревога“ (15. VII. 1934). А тревогата, както твърди той на друго място (10. VII. 1932), за него не е духовен подтик, а спънка в творческата му работа.

Все във връзка с този проблем проф. Казанджиев споделя с читателя едно свое наблюдение.

Йовков обикновено нямал охота да разказва онова, което му предстоело да напише. Случило му се обаче няколко пъти да наруши това свое правило и тогава творбите му по-късно излезли твърде външни и не оправдали първоначалните очаквания. И проф. Казанджиев си спомня по този повод за едно признание на Йовков, че в такива случаи при писането се явявала задръжка: не бил много отдалек на работите си и някои моменти останали „неродени“. Как да се обясни това? Много просто. „Когато после седне да пише разказани вече работи — пише проф. Казанджиев, — той не е в истинско творческо състояние, а сякаш си припомня разпиряното вече“ (15. VII. 1930). Ще рече, тук един външен елемент (в случая разказаното) се натрапва на съзнанието, възпира свободния поток на творческото въображение и се получава онова изместване, за което говори писателят. В такъв случай, за да се освободи от външната намеса, Йовков се връща към същия сюжет по-късно, когато устно разказаното е било вече забравено — когато е могъл да се позове необезпокояван на своя представен свят.

Проф. Казанджиев казва, че Йовков мъчно пишел отделни разкази, самостоятелни по сюжет. И във връзка с това той привежда неговите думи: „Моите разкази са винаги свързани“ (1. IV. 1936). Същевременно Йовков признава: „работи“ (1. VIII. 1930). Очевидно, и тук, макар вече от друга страна, се натъкваме на оная особеност, за която беше дума. Увлечен от „сладкото чувство на спомена“, за което говори проф. Казанджиев, Йовков попада на сюжети, които му са еднакво мили и същевременно са обединени от една личина и емоционална връзка. Затова той заживява едновременно с всичките и ги

разработва като звена от една поредица, а понякога и като елементи от едно композиционно цяло („Старопланински легенди“, „Вечери в Антимовския хан“).

Йовков се изказва открито против „копирането“ в изкуството и по-специално против натурализма в театралните постановки. „Аз съм се отчаял от нашите артисти, от тяхното отношение към нашия седянин — казва той. — Щом ги облеещ в потури, те мислят, че трябва да се серсемосват, да се правят на смахнати, да загубят човешкото си достойнство — другояче не могат да си представят седянина“ (4. IV. 1937). Инак казано, той е против емпиризма в изображението, който робува на видимостта и подражава, вместо да претворява. Същевременно обаче той критикува някои писатели като Константин Петканов (18. X. 1930), които изобразяват нещата „отвън навътре“, сиреч, които привнасят в повествованието свои предизти идеи и предубеждения, когато не остават просто „отвън“. Според него, за разлика от едните и другите истинският разказ е там, където „авторът вдига завесата и остави читателя сам да следи живота, който става пред очите му“ (18. IX. 1930). Ще рече, като критикува едновременно и натурализма („отвън“) и нормативизма („отвън навътре“) той защитава онова изображение, което излиза от жизнения материал, което върви „отвътре навън“ — инак казано, защитавана реализма.

Един ден, като отговаря на поставен въпрос от проф. Казанджиев, Йовков се оплаква, че разказът му за офицера от военнопленнически лагер не върви. Ако искаш да напишеш нещо хубаво — казва той, — трябва да заживееш със своя герой, трябва да го заобичаш. Но как можеше да се заобича един бивш военен по онова време: запасните офицери, както обяснява той, се бяха опартизанили (ние бихме казали — фашизирали) и не можеше да оправдаят някогашната му представа за тях. Да кажеш другото — значи да измениш на правдата. Поради това Йовков бил изоставил разказа си. „Ще ти гледат работата под особен ъгъл — казва той. — Ще искат от теб да бъдеш не патриот, а патриотар — да рисуваш войнния не като човек, а като понятие и той ще излезе, разбира се, като манекен. Аз си мисля например за дружинния командир от Балканската война. Той беше командир, циник, но и храбър офицер. Когато се касае за чувствата му към отечеството, народ, клетва — твърд като скала, съвестта му там като отвес без различия слабости, понякога доста карикатурни. Ще ти позволят ли да говориш

за тях? Не. Затова предпочитам да чакам“ (1. XI. 1936).

В дневника на проф. Казанджиев намираме някои изказвания, много характерни за тогавашните идейно-политически настроения на писателя. Преди всичко Йовков не си е правил илюзии за състоянието на тогавашната ни официална култура. „Страшен упадък — казва той, — вече ми омръзна и литература, и всичко. . . Няма вече никаква перспектива. Всичко се нареди в една плоскост. Страшна нивелация, която завлича все повече и повече и вкус, и език, и всичко“ (28. IX. 1930). Обаче още по-характерно е едно негово изказване за фашисткия преврат от 9 юни 1923 година. „Аз и сега се дразня — казва Йовков — когато прославят тая дата и особено когато я свързват с някакъв подвиг, сторен за България и за българския народ. Какво общо собствено има цялата тая прослава с действителността, която настъпи след девети юни? Нищо! . . . Интелигенцията няма достатъчно време да се покае и прочисти. Същата, която докара катастрофите на България, по-е държавата отново и я поведе по старите пътища“. И на края той меланхолично заключава: „Не знам само дали народът ще намери сили в себе си за нов подем — иначе всичко е загубено. . .“ (16. I. 1931). Разбира се, народът намери такива сили, за да осъществи един подем, какъвто той нямаше предвид. Рожба на друго време, възпитан в друг дух, Йовков нито беше сигурен в едното, нито можеше да допусне другото. По-важно е обаче, че той беше честен човек и остава един от големите художници на българското слово.

Книгата „Срещи и разговори с Йордан Йовков“ изобилствува с богат фактически материал, който позволява да си изясним по-добре някои прояви на нашата нова литература. Същевременно тя е написана сърдечно, засяга въпроси от общ интерес и може да се препоръча на всеки културен читател. Аз обаче се боя, че някои редове в нея, които пряко или косвено засягат живи съвременници, могат да се изтъкват зле и дори могат да причинят известно раздразнение. Не беше ли уместно тези редове да се отстранят, както частично е направено, без да се засяга книгата по същество? Според мене, такава редакционна намеса се налагаше и тя щеше да предотврати една нежелана възможност: да се възбуди спор с един покойник. Редакцията обаче се е отказала от своето право. За щастие всичко това не засяга нито честта на Йовков, нито книгата на проф. Казанджиев, която обладава ценни документални и литературни качества.

БОРИС ДЕЛЧЕВ